

ВИЩА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПОДОЛАННЯ ПАСИВНОГО НІГІЛІЗМУ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ)

У статті проаналізовано ідею вищої толерантності як результат подолання пасивного нігілізму та кризи гуманізму. Висвітлено поняття активного та пасивного нігілізму, "останньої" людини та людини, що прагне загибелі. Наголошено на творчій сутності позитивної програми "надлюдини" Фрідріха Ніцше. Досліджено сутність моральних ідеалів любові "до дальнього" та "чесноти, що дарує".

Нігілізм, як одна з провідних світоглядних парадигм останніх двох століть в історії філософської думки, серед проблем відношення буття-небуття, зневіри у метафізичне трактування дійсності, ставить ще й проблему людини, її майбутнього, а, отже, й зачіпає проблему гуманізму й толерантності як світоглядно-морального регулятора взаємовідносин між людьми.

XX століття наочно продемонструвало, наскільки ефективно тотально-деструктивна парадигма нігілізму може породжувати людиноненависницькі, нетерпимі ідеології. Це відбувається внаслідок кризи гуманізму, заснованого переважно на релігійно-метафізичному погляді на людину та її місце у світі. Нігілізм, спрямований лише на тотальне руйнування сталих норм та цінностей, веде до заклику й самознищення людини та людства як нездатних до творення нових цінностей, а, отже, й ніяких цінностей взагалі. У антропологічному плані такий радикальний нігілізм перетворюється на мізантропію.

Нині нігілізм є невід'ємною частиною як філософського, так і буденного світорозуміння не лише в аспекті негачії, а й у вимозі пошуку нових життєвих орієнтирів у перехідний період ціннісного вакууму.

Мета статті – прослідкувати розвиток активного нігілізму в творчості Ф. Ніцше у життєствердну позицію, яка, зокрема, проявляється в ідеї вищої толерантності.

Фрідріх Ніцше, напевно, перший відчув усі можливі негативні наслідки такої нігілістичної катастрофи й намагався подолати нігілізм шляхом оголошення свого ідеалу "надлюдини". Філософ говорить, що внаслідок девальвації вищих цінностей закономірно зникла цінність людини як творця. Прагнення до вдосконалення, подолання себе, презирство замінила втома від людини. Вона втрачає віру в себе та в ідеали, в які вірила раніше – прогрес, людство, альтруїзм, почуття відповідальності тощо. Це якраз і приводить індивіда до впевненості у необхідності повного знищення існуючих норм.

Проте нігілізм Ніцше розглядає не лише як зневіру в метафізичний світ унаслідок смерті Бога як уособлення трансцендентних цінностей. Він зазначає, що нігілізм є необхідним етапом у розвитку людства, окремої людини, тим ціннісним вакуумом, котрий дозволить творити нові цінності. Нігілізм повинен виявити сильних духом людей, котрі, остаточно витримавши період такого вакууму, до кінця зруйнують старі цінності й побудують нові на якісно іншому фундаменті – волі до влади. З точки зору сили та слабкості мислитель протиставляє дві протилежні форми нігілізму – активний та пасивний.

Активний нігілізм Ніцше характеризує таким чином: "Він [нігілізм] може бути показником сили: сила духу може так зрости, що нині існуючі цілі ("переконання", символи віри) перестануть відповідати їй..." [1: 38]. Активний нігіліст не бездумно бунтує проти світопорядку: "...скидання попередніх верховних цінностей відбувається не з пустої гарячки сліпого руйнування і метушливого оновлення. Воно йде від якоїсь потреби і від необхідності надати світу той сенс, котрий не принижує його до ролі прохідного двору в якусь потойбічність" [2: 87]. В епоху Ніцше – епоху неповного нігілізму, коли ще відвертаються від проблеми девальвації цінностей, – саме активний нігілізм повинен до кінця зруйнувати їх.

Для самого Ніцше деструкція – не мета, а засіб пошуку якісно нового джерела істини. Саме з активного нігілізму починається вимога переоцінки всіх цінностей як якісно новий крок в історії й завершується позитивною програмою "надлюдини". Тому нігілізм, на відміну від декадансу та песимізму, не є просто запереченням. Він є необхідною логікою песимізму: "Кожен ... потужний рух людської думки викликав одночасно й нігілістичний рух. Поява ... істинного нігілізму могла б бути за відомих обставин ознакою рішучого ... зростання, переходу в нові умови життя" [1: 101]. Як тільки активний нігілізм доходить до висновку про творення нових цінностей у якісно іншій, відмінній від творення попередніх цінностей площині, він долає власне нігілістичний сенс поняття "нігілізм": "Смерть Бога відкриває людині можливість творчої свободи для творення нових ціннісних світів. У загибелі закладено відродження. Тому нігілізм є не повне падіння, а перехід до нових умов існування, так що в людській історії він виявляється певним патологічним проміжним станом" [3: 31]. Нігілізм, заперечуючи сам себе, стає своєю протилежністю, тотальне "ні" перетворюється на життєствердне "так". Такий нігілізм Ніцше називає екстатичним – це крайня форма нігілізму, котра, виходячи з визнання недійсності істинного світу визнає необхідним та корисним ілюзорність світу. Він не бачить нічого поза, над, чи біля себе. Цим визнанням і вимірюється сила людини: "Такий нігілізм міг би бути божественним образом думки" [1: 34]. Іншими словами, нігілізм перетворюється на творчість, а нігіліст – на творця.

Пасивний же нігілізм Ніцше описує як регрес духовної потужності людини: "сила духу може бути так втомлена, виснажена, що всі до того існуючі цілі та цінності більше не відповідають їй і вже не викликають віри до себе..." [1: 38]. Пасивний нігіліст дійшов до висновку, що світ є нестерпним через неможливість

оцінювати його більше категоріями розуму. А, оскільки це є і оцінка творчої можливості людини і віра в неї ж саму, то втрачається і це. Ніцше, повторимо, стверджує – нинішня епоха є часом, коли людина втратила достоїнство у своїх же очах. Вона не вірить у можливість подолання себе. Тому пасивний нігілізм говорить усьому "ні", в тому числі й людині, котра тепер прагне розчинитися, забути у "ніщо" як запереченні життю. Пасивний нігіліст прагне заглушити інстинкти, які протистоять одне одному всім, що заспокоює, зцілює. "Я" намагаються поховати за масками таких "ліків". Політичні ліки – це принцип рівності, доктрини соціалізму, комунізму та анархізму, в естетичному плані – це естетизація зла, мистецтво заради мистецтва, приниження тіла як уособлення усіх гріховних потягів людини.

За Ніцше, найпоширенішою формою пасивного нігілізму є буддизм, в європейській моделі він полягає в бездумному бунті "стада", котре, втративши мораль як регулятор вчинків та санкцію діяти, знищує усе існуюче: "Нігілізм як симптом того, що невдахам немає більше втіхи, що вони знищують, щоб бути знищеними, що вони, відірвавшись від моралі, не мають більше підстав "підкорятися своїй долі", що вони стають на ґрунт протилежного принципу і зі свого боку також хочуть влади, примушуючи тих, хто владарює бути їх катами" [1: 64]. Однак це є і позитивною стороною, адже невдахи, представники маси тим самим прирікають себе і свої світоглядні орієнтири на загибель. У цьому користь нігілістичного бунту – він протиставляє антагоністичні світогляди один одному: "ні" заради "ніщо" пасивного нігілізму (установка декадансу) та "ні" заради нового "так" (установка сильних духом). Це є своєрідний нігілістичний природний добір.

Ніцше закликає подолати нігілізм. Проте цей заклик не відноситься до його епохи, адже смерть Бога ще не відчувається повною мірою. Нігілізм лише "стоїть" на порозі, повне його вираження буде якраз спостерігатися у формі протистояння активного, творчого, індивідуального нігілізму та масового, бездумно-деструктивного, пасивного. Саме внаслідок панування пасивного, нетворчого нігілізму Ніцше вустами свого Заратустри пророкує в майбутньому появу "останньої" людини, котра в світлі метафізичної катастрофи (смерті Бога) відмовляється від великого презирства перед собою як необхідного засобу для подолання себе і віддається у владу дрібниць життя, гедоністичного нігілізму. Відсутність великої мети, максимум "завтра" – ось для чого буде жити "остання" людина: "Горе! Наближається час, коли людина не народить більше зірки. Горе! Наближається час найбільш презирливої людини, котра вже не може зневажати саму себе... "Що таке любов? Що таке творіння? Спрямованість? Що таке зірка?" – так запитує остання людина і моргає" [4: 167]. Ця людина не здатна на творчість, вона не здатна на повагу до свого "Я", тому прагне рівності, а, отже, і позбавлення відповідальності: "Не буде більше ні бідних, ні багатих; те й інше занадто клопітливо. І хто захотів би ще керувати? І хто коритися? Те й інше занадто клопітливо. Немає пастуха, одне лише стадо! Кожен бажає рівності, усі рівні: хто відчуває інакше, той добровільно йде в божевільню" [4: 167-168].

Задоволення як синонім спокою, достатку та зручності – ось головні життєві орієнтири та ідеал того, хто буде панувати найдовше на землі перед появою "надлюдини": "Ми страждаємо, ... що "ручна людина" безнадійно посередня, відразлива, навчилася себе вважати метою і вершиною, сенсом історії, "вищою" людиною" [5: 40]. Це буде досягнуто повним "окультуренням" людини, знищенням мужності перед перешкодами та викликами, що стоять перед нею: "Ми вгадали рецепт цього щастя: геніально запрограмоване знищення усього того, що в дійсності є джерелом конфліктів, боротьби, напруги, – тобто, усього того, що необхідно долати людині. Мова про те, щоб зменшити людське існування і звести його до безперервного радісного сну, розважальної безвідповідальності" [6: 38].

Ніцше закликає не допустити появи такої людини, розвитку пасивного нігілізму. Однак натопт не слухає Заратустру – налякане смертю Бога та неспроможне творити нові цінності, "стадо" готує якнайшвидше віддатися у владу нового божества, яким є загальне щастя як результат тотальної стандартизації життя. Тому для маси бажане і необхідне пришестя такої "останньої" людини. Отже, пасивний нігілізм не призведе до подолання тотальної деструкції нігілізму, а лише поглибить цю проблему. Таким чином, пасивний нігілізм трансформується у, так би мовити, масовий, автоматизований оптимізм. Та він має ще одну, протилежну трансформацію – масовий песимізм, котрий втілюється в людині, що прагне загибелі: "... і я бачив, наступив великий смуток серед людей. Кращі втомились від своїх справ. Оголошено вчення, і поруч із ним дріботіла віра в нього: "Все пусте, все однаково, все вже було!"... Усі джерела висохли і навіть море відступило назад" [6: 258]. Ні про яку толерантність, засновану на гуманізмі, в цих двох типах людини, мови бути не може.

Ці дві світоглядні установки, як бачимо, нівелюють людську індивідуальність та ще більше поглиблюють кризу гуманізму. Фальшиві заклики до любові та справедливості насправді не мають нічого спільного з дійсністю, адже маса, взявши їх за моральний абсолют, всезагальний обов'язок, для втілення їх у життя застосує усі наявні засоби проти тих, хто з ними не згоден. Так наївний гуманіст, вбачаючи в прагненні свободи, рівності для усіх людей, панацею від усіх негараздів, шляхом всезагальної любові приходять до всезагальної ненависті до тих, хто не відповідає стандартам. Прагнення до абсолютної свободи приводить до добровільної тюрми. Гуманізм породжує геноцид. Викликані до життя цінностями декадансу, заперечення життя, такі суспільства стають реакційними, перекладаючи вину за страждання (котре у Ніцше лежить в основі світопорядку, а, отже, є невинним) та негаразди на когось іншого, породжуючи тим самим нетерпимість у будь-яких проявах. Ніцше ж протиставляє цим двом типам людей, породжених пасивним нігілізмом, ідеал "надлюдини", котра є борцем проти названих вище типів людей і вирішує проблему кризи гуманізму через переоцінку всіх цінностей.

Любові до ближнього Ніцше протиставляє "любов до дальнього" і "любов до речей та привидів". У християнському принципі любові до ближнього мислитель бачить слабкість та безвольність індивіда, котрий любить ближнього лише тому, що не може полюбити самого себе: "Ви не витримуєте самих себе і недостатньо

себе любите, і ось ви хотіли б спокусити ближнього на любов і позолотити себе його оманю" [4: 202]. Любов до ближнього в іншому аспекті – це любов до "останньої" людини, сірої посередності, котрій чужі й незрозумілі високі ідеї та цілі. Любов до ближнього через домінування у ній співчуття, а, отже, і прагнення залишити людину в існуючому стані, не є дією, тобто креативною. Тому Ніцше вустами свого Заратустри проповідує не ненависть до ближнього, а любов спочатку до себе, що полягає в розвитку своїх творчих, активних інстинктів. Саме це і є себелюбство, а не нищий, обмежений егоїзм. "Надлюдина" є творець, котрий, у свою чергу, є мірою усіх цінностей для себе. Саме цього вимагає Заратустра для тих, хто творить: "Чи можеш ти дати собі своє добро і своє зло і нависити на себе свою волю, як закон? Чи можеш ти бути сам своїм суддею і месником свого закону?" [4: 203]. Отже, Ніцше ставить знак рівності між себелюбством та творчою особистістю.

"Надлюдина" для того, щоб творити, спочатку повинна повернути собі у власність світ, котрий був відчужений від неї, вона є "збирачем" духу, що, подібно до бджоли, збирає мед з квітів: "Сильний приплив зовнішніх вражень, що постійно вливає свої струмені в психічну сферу, розсовує розумовий горизонт і підвищує інтенсивність творчої розумової енергії. Людина ніби включає увесь величезний, оточуючий його світ, у себе" [7: 923]. Лише повернувши світ у свою власність, "надлюдина" виходить на рівень вищого, елітарного гуманізму, котрий у Ніцше асоціюється з чеснотою, що дарує. Отже, головний мотив творчості "надлюдини" – наділяти своїм творінням інших. Саме з нього відбувається еманція цінностей: "Ненаситно прагне ваша душа до скарбів і усього дорогоцінного, бо ненаситна ваша чеснота в бажанні дарувати. Ви примушуєте усі речі наблизитись до вас й увійти у вас, щоб назад виливались вони з вашого джерела, як дари вашої любові" [4: 213]. Ця чеснота, що дарує, і є результатом подолання людиною самої себе: "Це є повністю безкорисливе, чуже будь-якій гині утилітарності чи розрахунку..., прагнення віддавати своє внутрішнє багатство усілякому, хто потребує його, щоб і в інших була така ж повнота душевних сил" [7: 926]. Отже, чеснота, що дарує, є абсолютно альтруїстичною, і цей альтруїзм є вершиною вдосконалення людини.

Оскільки чисті альтруїстичні мотиви було втрачено, нинішні "останні" люди вимагають винагороди за своє творіння. Вони роблять добро, лише прикриваючись ідеалами безкорисливості, насправді ж ними керує похитлива користь. Ще одна причина цього: усі ці цінності – співчуття, любов до ближнього – не є насправді їхніми власними, вони наділили ними християнського Бога, тому й вимагають за них винагороди. Тоді як чеснота, що дарує є творінням творця. Вони – як мати і дитя: "Ви любите вашу чесноту, як мати любить своє дитя; але коли ж було чути, щоб мати хотіла плати за свою любов?" [4: 226]. Через безкорисливість "надлюдина" прямує до любові до речей та привидів, які вимагають не корисливості, а повної віддачі. Тому Заратустра не шукає щастя, він шукає своєї справи, котрій би міг повністю віддатися.

Таким чином, в образі "надлюдини" Фрідріх Ніцше втілює елітарний гуманізм та вищу толерантність, яка гуманність, любов та повагу до людини розуміє як здатність дарувати людям вищі цінності, бути вищим сенсом та метою існування. Вища толерантність "надлюдини", окрім чесноти, що дарує, втілюється й у відмові знищення представників стада, боротьби з ними їхніми ж методами: "Не піднімай руки проти них! Вони – незчисленні, і не твоє призначення бути махалкою від мух" [4: 195]. "Надлюдина" потребує представників маси, однак лише як противагу собі. Подивившись на них, вона повинна лише ще раз сказати собі "так", ствердити життя в його активному, творчому прояві. Маса ксенофобна, їй неважко той, хто є не таким, як вони. Тому "надлюдина" не є вождем для "маси", кожна людина повинна перебороти у собі втому та ненависть до себе, й намагатись побудувати свій, новий світ. Лише у цьому випадку, коли вона полюбить саму себе, стане можливим істинний гуманізм та істинна толерантність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гранье Ж. Ницше / Пер. с фр. В.А. Чернышева. – М.: Астрель, 2005. – 158 с.
2. Знаменский С. "Сверхчеловек" Ницше // Ницше: PRO ET CONTRA: Антология / Сост. Ю.В. Синеокой. – СПб.: РХГИ, 2001 – С. 904-944.
3. Кучевский В. Философия нигилизма Фридриха Ницше. – М., 1996. – 166 с.
4. Ницше Ф. Воля к власти: Опыт переоценки всех ценностей / Пер с нем. – СПб.: Издательский дом "Азбука-классика", 2006. – 448 с.
5. Ницше Ф. Генеалогия морали / Пер. с нем. – СПб.: Издательский Дом "Азбука-классика", 2006. – 224 с.
6. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Фридрих Ницше. – М.: НФ "Пушкинская библиотека": АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – С. 159-409.
7. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С. 63-176.

Матеріал надійшов до редакції 17.09.2007 р.

Воронюк А.Л. Высшая толерантность как результат преодоления пассивного нигилизма (на основе анализа философии Фридриха Ницше).

В статье анализируется идея высшей толерантности как результат преодоления пассивного нигилизма и кризиса гуманизма. Освещены понятия активного и пассивного нигилизма, "последнего" человека и человека, жаждущего гибели. Подчеркнуто творческую сущность позитивной программы "сверхчеловека" Фридриха Ницше. Исследована сущность моральных идеалов любви к дальнему и дарящей добродетели.

Voronyuk O.L. The Higher Tolerance as a Result of Passive Nihilism Overcoming (basing on Friedrich Nietzsche's philosophy analysis).

The article analyses the idea of higher tolerance as a result of passive nihilism and crisis of humanism overcoming. The notions of active and passive nihilism, the "last" man and the man longing for ruin, are elucidated. The creative essence of Friedrich Nietzsche's positive program of "overman" is emphasized. Essence of moral ideals of love "to distant" and "presenting virtue" are analyzed.